

Świadomość awangardy

Julian Kornhauser

Świadomość awangardy

Od dwudziestu już paru lat krakowscy jugosławiści średniego pokolenia (do nich zaliczyć trzeba także pracowników Uniwersytetu Śląskiego, wywodzących się ze szkoły krakowskiej: Barbarę Lityńską i Zdzisława Darasza) w swych badaniach literatury XX wieku na Bałkanach wyraźnie preferują problematykę międzywojennej awangardy. Dąbrowska-Partyka należy niewątpliwie do tego grona, o czym świadczy praca o awangardzie w literaturze Serbów i Chorwatów¹, jak i jej poprzednia książka *Poetyka i polityka*, poświęcona serbskiej prozie lat trzydziestych. Krakowska slawistka, w odróżnieniu od pozostałych badaczy literatury międzywojennej (mam tu na myśli także bohemistów, słowacystów i bułgarystów, jak Baluch, Zarek, Gałązka), interesuje się nie tyle stylami i konwencjami, nie poetyką w czystej postaci, lecz zagadnieniami związanymi z socjologią kultury. Tej metodzie jest wierna również w *Tekstach i kontekstach*. Praca ta wydaje się ważna dla polskiej i południowosłowiańskiej slawistyki co najmniej z dwóch powodów. Powód pierwszy: podsumowuje dotychczasowe badania, proponując ostrą selekcję materiału, inne spojrzenie na dorobek awangardy i jej recepcję, a także kładąc nacisk na nie spenetrowane dostatecznie obszary awangardowej świadomości, które urastają tu do najważniejszych jej przejawów. Powód drugi: Dąbrowska-Partyka, doskonale zdając sobie sprawę z tego, że badania awangardy tracą swą dynamikę, proponuje rewizję myślenia o tym ważnym dla literatur południowosłowiańskich prądzie literackim. Stąd postawienie problemu awangardy i awangardowości w ogóle, a w kulturze literackiej Serbów i Chorwatów w szczególności. Krytycznemu nastawieniu do sztandarowych osiągnięć twórców z lat dwudziestych i trzydziestych, przede wszystkim nadrealistów, towarzyszy propozycja nowej hierarchii zjawisk literackich (Ujević, Vinaver, Nastasijevic), decydująca o wadze i sile

¹ M. Dąbrowska-Partyka *Teksty i konteksty. Awangarda w kulturze literackiej Serbów i Chorwatów*, Kraków 1999.

Kornhauser Świadomość awangardy

tej książki. Jest ona puentą dotychczasowych badań, bo wyraźnie pokazuje, że nie można już pójść dalej w tym kierunku.

Swą książkę Dąbrowska-Partyka rozpoczyna w sposób dość zaskakujący rozważaniami o tym, kim jest historyk literatury i czym jest w istocie obszar jego badań: historia literatury. Taki punkt wyjścia jest dla autorki, a także dla czytelników, ważnym sygnałem kontekstu, w jaki zostanie wpisane zagadnienie awangardy. Dąbrowska-Partyka daje do zrozumienia, że określenie awangardy jako tematu historycznoliterackiego rodzi szereg skomplikowanych problemów natury teoretycznej i socjologicznej.

Uporządkowany sposób ujawniania własnych preferencji, stylu lektury oraz zadań, jakie stoją przed współczesnym badaczem literatury, świadczą o zrozumieniu pewnych ograniczeń, związanych z badaniem wielokrotnie już przeoranego pola zjawisk awangardowych. A więc najpierw strategia historyka literatury, jego pole badań, a następnie awangarda stają się obiektem teoretycznych rozważań autorki. Jak sądzę, idzie ona tu w dużej mierze śladem swej krakowskiej koleżanki po piórze, Teresy Wałas, która w swej znakomitej książce *Czy jest możliwa inna historia literatury* dokonała pewnego rodzaju rewolucji w myśleniu o zadaniach literaturoznawcy.

W dalszej części rozprawy Maria Dąbrowska-Partyka zajmuje się wyselekcjonowaną literaturą przedmiotu, wiele miejsca poświęcając studiom Predraga Palavestry, Nikoli Ivanisina, Radovana Vučkovića, Aleksandra Flakera i Viktora Žmegaea. Zresztą tylko tym dwóm ostatnim daje kredyt zaufania. Jednak w przeważającej części swej analizy recepcji awangardy krytycznie omawia serbskie i chorwackie badania, zarzucając ich autorom czy to zbyt daleko idące wartościowanie, czy też przesadnie „odśrodkowe”, pozbawione dystansu i obiektywnych narzędzi, „kawalkowanie” awangardy na szereg wzajemnie wykluczających się tendencji. W tej części książki autorka po raz pierwszy bardzo zdecydowanie podkreśla istnienie dwóch typów badań zjawisk awangardowych: traktowania ich bądź jako estetyki, bądź stanu świadomości. Serbskich i chorwackich badaczy umieszcza w pierwszej grupie, natomiast do drugiej zalicza niemieckiego filologa Būrgera i włoskiego teoretyka Poggiolo. Ich szczegółowym koncepcjom poświęca dalej wiele miejsca. Būrgera przedstawia jako interpretatora awangardy, który widzi w niej „rewolucyjne przebudzenie”, zaś u Poggiolo akcentuje czytanie awangardy jako stanu ducha. Sama Dąbrowska-Partyka jawi się nam jako badaczka awangardy, łącząca oba podejścia: estetyczne ze świadomościowym, co w konsekwencji oznacza socjologiczno-kulturowe czy też strategiczno-funkcjonalne ujęcie problemu.

Autorka, zanim wybierze się na wyprawę historycznoliteracką, pragnie dokonać niezbędnych przygotowań. Polegają one na uświadomieniu sobie czterech podstawowych problemów: w jakim celu serbscy i chorwaccy twórcy „uczyli się” języka awangardy i co chcieli dzięki niemu uzyskać, jak im projektował program literackiego uobecnienia; dlaczego najistotniejszy w obrębie postawy awangardowej był duch przekory i co powodował w sferze dokonań artystycznych; które zja-

Roztrząsania i rozbiory

wiska awangardowe uznać można za miejsce spotkania stanu świadomości z językiem (antyjęzykiem); dlaczego tylko ci twórcy, którzy w odpowiednim czasie uciekli z pułapki nowoczesności i buntu za wszelką cenę, obronili się przed strąceniem w niebyt.

Dla Marii Dąbrowskiej-Partyki najważniejszą strategią awangardy jest autoironia, prowadząca do rewizji myślenia o kulturze (narodowej zwłaszcza). Dlatego najwybitniejszymi przedstawicielami literatury awangardowej Serbów i Chorwatów są dla niej ci, którzy poświęcili się odkrywaniu zarówno związków z tradycją, ale na zupełnie innej niż dotychczas płaszczyźnie, jak i negowaniu istniejącego modelu kultury narodowej, który z powagi uczynił *exemplum* własnej energii. Autorka zajęła się najpierw Stanislavem Vinaverem, ukazując, jak jego konwencja parodystyczna stała się podstawową techniką intelektualną awangardy. W tym obszernym studium Dąbrowska-Partyka podkreśla po raz pierwszy w historii badań nad jugosłowiańską awangardą znaczenie parodii, nie jako konwencji niskiej literatury, lecz stylu myślenia i ważnej strategii kulturowej reorientacji. Z kolei w rozdziale poświęconym Augustinowi Ujeviciowi dominuje przekonanie o znaczeniu „świadomego siebie pastiszu”, czyli takiej strategii, która umożliwiała temu bardziej zbuntowanemu reprezentantowi cyganerii artystycznej nie tylko odkrywanie nowej osobowości, ale także rewizję tradycyjnego, opóźnionego myślenia Chorwatów o roli kultury narodowej.

Na przykładzie *de facto* tylko jednego wiersza Ujevicia, sztandarowego, antologijnego utworu *Oprostaj* (jest to swoistego rodzaju majstersztyk interpretacyjny), Dąbrowska-Partyka pokazuje sens ambiwalentnej postawy chorwackiego pisarza i wnioski, jakie wyciąga on z „przekładania” języka tradycji na język współczesności, co w konsekwencji rodzi, jak czytamy, „język międzyprzestrzeni”. Trzeciego pisarza, Momčila Nastasijevicia, autorka przedstawia jako twórcę języka „niemego”, który zrodził zupełnie wyjątkową postawę „autystyczną”. Rozmowa tego hermetycznego poety z archaiczną tradycją serbską, choć wywiedziona z awangardowego źródła, daleka jest od fascynacji nowoczesnością, tak typową dla awangardowego przełomu. Dla Dąbrowskiej-Partyki serbski poeta jest mieszkańcem „przestrzeni milczenia, przestrzeni antysłowia”, w której dokonuje się za pomocą objawień i magicznego rytuału odkrycie nowego wymiaru języka, opartego na wschodniochrześcijańskiej, hesychoastycznej tradycji. Ta poezja o „niemożliwości mówienia”, której koniecznym warunkiem jest „ograniczona komunikatywność”, została tu zinterpretowana jako „archetypowe uobecnienie absolutu”, co daleko wykracza poza przyjęte w Jugosławii kanony odczytań.

Analizy twórczości Vinavera, Ujevicia oraz Nastasijevicia, trzech wybitnych twórców międzywojennych, luźno związanych z ruchem awangardowym, w książce – poświęconej awangardzie właśnie – są świadomą prowokacją. Autorce chodzi bowiem o odrzucenie pokutującego w historii literatury jugosłowiańskiej przekonania o istotności kolektywnych działań w tamtym okresie i rzekomym doganianiu Zachodu. Taki a nie inny wybór nazwisk ma w mniemaniu badaczki – pisze o tym wprost w zakończeniu – służyć do tego, że tylko Vinaverowi, Ujeviciowi i Nasta-

Kornhauser Świadomość awangardy

sijejciowi udało się uciec przed powielaniem awangardowych „nakazów” i przełożyć awangardowy język na mowę własnej kultury. Bo dla Dąbrowskiej-Partyki tylko nobilitacja osoby, ukazanie wielojęzyczności kultury oraz stworzenie nowego wizerunku rodzimości są przejawem autentycznego uczestnictwa w kształtowaniu „literackiej prawdy” (zwłaszcza, jak należy sądzić, w obrębie literatury tzw. małych narodów). Omawiając dzieła swoich „wybrańców”, autorka za każdym razem konfrontuje ich przekazy literackie z wypowiedziami eseistycznymi. To ważna zasada metody badawczej krakowskiej slawistki, stosowana również w jej poprzedniej książce. Szuka ona bowiem „intelektualnych” uzasadnień pojedynczych decyzji artystycznych, które nabierają dzięki temu, w jej optyce, większej wagi, będąc rezultatem świadomie projektowanych strategii „odcinania się” od łatwej tradycji. Jeszcze jedno łączy wszystkich tych twórców: próba wyjścia poza zamkniętą przestrzeń literacką, w stronę innych dziedzin sztuki. Stąd wielokrotnie pojawiające się w pracy analizy porównawcze między utworami poetyckimi a dziełami plastycznymi wybitnych artystów europejskich.

Badacze wyraźnie chodzi o odkrycie uniwersalnego języka i świadomości awangardy, a nie tylko o zwykły historycznoliteracki opis jednego z jej przejawów.

Julian KORNHAUSER